

U Litevského velkoknížectví se soustředíme na úsek od poloviny XIII století, kdy vzniklo vnitřním sjednocením, do poloviny století XVII, kdy se vyprázdnilo vnitřním rozvratem, což v evropských souvislostech pokrývá vrcholný středověk (dokonce dvojí: gotický a byzantský), renesanci a nástup baroka; úsek od poloviny XVII do konce XVIII století, odpovídající vrcholnému baroku a osvícenství, zde pouze v několika rysech naznačíme, ponechávající jej pro pozdější samostatné zpracování (je v něm mnohem obtížnější, ne-li nemožné oddělovat, co ve státním smyslu «litevské» a co «polské»).

V polovině XIII století bylo Litevské velkoknížectví již pevně ustanoveno i na územích etnicky slovanských, kde pokračoval kulturní život těžící z tradice Kyjevské Rusi: to je onen byzantský středověk, který je nutné samostatně uchopit soubory textů, jež se na Litvu neváží. Písemnictví kyjevské tradice píše i o Litvě, leč té je to lhostejné. Situace se však radikálně změnila na konci století XIV. V první řadě vzniká litevský státní archiv (vydržel nepřetržitě činný až do konce XVIII století), kterému se říká litevská metrika.¹⁷ Dále se objevuje velmi státotvorné litevské kronikářství, jež tvoří texty s jinou strukturou i perspektívou než historiografie tradice kyjevské, byť z jejích materiálů zpočátku čerpá (máme tři letopisné svody – stručný, širší a obšírný – sestavené od poloviny XV do 1.čtvrtiny XVI století).¹⁸ 1468 vychází první litevský zákoník, celé XVI století pak Litva pracuje na vyčerpávajícím sepsání svého práva, což vyjadřují tři redakce litevských statut (1529, 1566, 1588), díla, jež svým rozsahem i obsahem představuje evropský unikát.¹⁹ Každý z těchto žánrů znamená definiční obor konkrétních textů typu ohnisko, každé ohnisko je spojeno s vědomým gestem uchování textů (původem někdy i orálních), jimž v průběhu času hrozilo rozptýlení a fyzický zánik (o metrice pozitivně víme, že se z ní od počátku XVI pravidelně pořizovaly opisy a výpisy).²⁰ Všechny dosud uvedené texty vznikly ve slovanském jazyce, který sám sobě říkal «ruský», jemuž však dnes česky říkáme raději «ruténský» podle latinského pojmenování *lingua Rut(h)enica*.²¹ Už jen dosud předvedený výčet stačí, abychom viděli, že velkoknížectví bylo stát nejen gramotný, ale přímo posedlý písemnictvím státotvorných žánrů. Litva musela dis-

¹⁷ Část zničili v polovině XVII století Švédové, co zbylo (a zbylo 622 svazků), zabavili po Kościuszkové povstání Rusové. Dnes je litevská metrika uložena ve Státním archívu v Moskvě v podobném režimu jako materiály KGB, takže se prakticky nedá studovat.

¹⁸ Referenční vydání všech dochovaných znění všech tří svodů najdeme v řadě Полное собрание русских летописей (svazky 32, 35). Jsme vděční kolegům historikům za kvalitní zpřístupnění pramenů, ačkoliv jako filologové tento impozantní souhrn textů nemůžeme přijmout za jeden jediný vnitřně konsistentní definiční obor.

¹⁹ V poslední čtvrtině XX století – ještě za sovětského režimu – skupina litevských historiků nadšeně připravovala jejich úplné vydání. Projekt byl později – už ve svobodné Litvě – zastaven z finančních důvodů. Přesto je možné litevská statuta číst v nových vydáních: první redakce přece jen vyšla na Litvě (1983 – 1985), třetí (1989) a druhá (2003) pak v Bělorusku.

²⁰ Litevskou metriku lze v jejím žánru dobře srovnávat s českými deskami zemskými. Jejich úřad končí 1783, tedy současně s litevským. Sice víme, že české *Dsky zemské* začaly být vedeny dřív (2. polovina XIII), leč 1541 všechny shořely (až na jeden svazek, jež si pilný úředník vzal na práci domů).

²¹ Litevština ještě v XVI století žila ve všech vrstvách společnosti, včetně velkoknížecího dvora, a ve všech funkcích jako jazyk mluvený. Psalo se jazykem, ve kterém Litevci nejprve poznali písmo, tedy východoslovanskou ruténštinou, jež je společným předchůdcem běloruštiny a ukrajinštiny. Tato ruténština byla zároveň psanou variantou živého mluveného jazyka slovanských obyvatel velkoknížectví.

ponovat dostatečně velkým počtem vzdělaných lidí. Tím víc zarazí, že z jiných žánrů světského písemnictví – k náboženskému za okamžik – nevytvořila nic: nic se nedochovalo, o ničem se nedochovala ani zmínka. Jedinou výjimku představují osobní vzpomínky Teodora Jevlašauského (Jewłaszewski; 1564–1604), sepsané nikoliv pro zveřejnění, ale pro udržení rodové paměti, velmi zajímavá četba.²²

Litevské národní obrození dlouho trápila otázka, čím to, že středověká Litva, která měla vysokou šlechtu a mocné bojovníky, panovnické dvory i rytířské družiny, nevytvořila dvorskou poesii ani hrdinské epos. Nemáme sebemenší stopu něčeho takového v jazyce litevském, jímž se u středověkého dvora mluvilo, ani rutenském, jímž se tam psalo. A hle, XVI stol. přináší v obou žánrech velmi mnoho – v jazyce latinském. Největším dvorním básníkem Litvy byl Španěl Petrus Royzius (právní poradce u dvora, kanovník katedrály ve Vilniusu); v XVII pak Litvu svou lyrikou proslavil Polák Mathias Casimirus Sarbievius (profesor university ve Vilniusu). Litevskou hrdinskou epiku, obsahující dobrou desítku položek, otevírá 1516 raně renesanční *Bellum Prutenicum* (Johannes Vislicensis) a uzavírá 1606 raně barokní *Carolomachia* (Laurentius Boierus), na což navazují ještě další barokní díla, psaná latinsky (o bojích s Turky), později též polsky (o bojích se Švédy, o slávě velikých knížat litevských).

Hrdá na svou státopornou literaturu rutenskou, pořizuje Litva i oficiální překlady do latiny, aby se předvedla západnímu světu: *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae* (počátek XV;²³ je to vlastně nejstarší dochovaná podoba textu, který známe i z prvního, krátkého letopisné svodu), či litevská statuta v první i druhé redakci.²⁴

Všechny tři redakce byly záhy přeloženy také do polštiny a v ní vícekrát vydány; třetí redakce, která přežila zánik velkoknížectví a na jeho území platila až do r. 1840, byla v době své platnosti hned dvakrát přeložena i do ruštiny a jednou též do němčiny.

Zároveň se litevský stát stará o svůj «mediální obraz» v krátkodobých událostech, takže Polák Ciołek (Erasmus Vitellius) ve Vilniusu připravil a v Římě tiskem vydal (~ 1501) řeč k papeži Alexandru VI,²⁵ jistý Jakub s humanistickým příjmením Piso tiskne pro veřejnost dopis

²² Mikuláš Kryštof Radvila Sirotek (1549 – 1616), syn litevského magnáta Mikuláše Radvily Černého (1515–1565), poté co 1567 přešel po otcově smrti (proto Sirotek) od reformace ke katolictví a 1574 na svém panství podnikl aktivní kroky proti protestantismu, vykonal pout' do Jeruzaléma (1582–1584), již vylíčil v dopisech psaných polsky. Dopisy pak vyšly 1601 v latinském překladu a měly velký úspěch jako cestopis, takže byly opakovaně vydávány v různých překladech v mnoha evropských městech. Samotné dopisy i jejich první zveřejnění však byly vědomým protireformačním gestem příkladu, který – v duchu jezuitské politiky na Litvě – dává vysoký šlechtic ostatním.

²³ Je současná s latinským dopisem delegace žemaitských bojarů kostnickému koncilu (byl přečten za přítomnosti papeže Martina V) a s politickou korespondencí mezi polským králem Jogailou/ Jagiełłem a litevským velkoknížetem Vytautem/Witoldem na straně jedné a císařem Zikmundem na straně druhé. Politický záměr je jasný: Litva si v latinském světě vytváří obraz řádného křesťanského státu.

²⁴ K latinskému překladu II. redakce (1576) přidal Augustinus Rotundus, jeden z redaktorů statut, historiografickou *Epitome principum Lithuaniae*. Dodejme, že latinský překlad I. redakce používala královna Bona Sforza, původem Italka, překlad II. redakce zase král Štěpán Bátorý, Maďar. Litevec Rotundus navrhoval, aby latina byla uznána za vyšší rejstřík jazyka litevského a ve funkci psaného jazyka nahradila ruténštinu.

²⁵ U příležitosti korunovace litevského velkoknížete Alexandra (1492–1506) na polského krále (1501). Polský král byl formálně papežovým leníkem (a zde i jmenovcem). Řeč zdůrazňuje, že Polsko je východní baštou Evropy i křesťanství, což lze chápat jak proti Turecku, tak proti Moskvě.

o válce Litvy s Moskvou (nejspíš v Římě kolem 1514), velmi pohotově pak 1524 v Krakově vychází radostná zpráva o vítězství nad Turky.²⁶

Litva ví, že je předmětem zájmu renesančního Evropana, který ve směsi světské zvědavosti a křesťanského zápalu, k čemuž oběmu se mohly přidružit i zájmy ideologicko-politické, studuje baltské pohanství, přemýšlí o původu Slovanů, případně o celku světových dějin (Enea Silvio Piccolomini 1477, Gerhard Mercator 1595, Jan Łasicki 1582 & 1615; Maciej z Miechowa 1517, Marcin Bielski 1551), a tak litevský stát iniciuje v XVI sepsání nových výkladů litevských dějin a reálií přímo v latině (Michalo Litanus, Augustinus Rotundus, R.Heidenstein),²⁷ a že hlavním partnerem Litvy, jejím politickým dvojčetem i soupeřem zároveň bylo Polsko, též v polštině (Maciej Strykowski 1582),²⁸ ba v obou jazycích současně (Alessandro Guagnini 1578, 1611).²⁹ Vše pak vyvrcholí v XVII století dvěma svazky litevských dějin od rektora vilenské university Alberta Wijuka-Kojałowicze (1650, 1669), jež Evropě sloužily za hlavní a fakticky jediný zdroj historického poznání Litvy až do r.1839, kdy Joachim Lelewel vydává v Paříži první nové dějiny Litvy.³⁰

Paralelně s historiografií se ve velkoknížectví pěstuje žánr politické disputace (Augustinus Rotundus, Andreus Volanus).³¹ Volanus, který byl stejně jako Rotundus *gente Polo-*

²⁶ K bitvě došlo 02.07.1524 v Haliči. Autor, Nicolaus Hussouianus, uvádí, že báseň (174 verše, sc. 87 elegických distich) napsal za jedný den. Titulní stranu zdobí čtyřverší od Mathia Pyrseria Silesia. L 01

²⁷ Michalo Litanus, «Michael Litevec» (≈ 1490 – ≈ 1560) je pseudonym vzdělaného litevského šlechtice, který pracoval v kanceláři velkoknížectví a účastnil se diplomatických jednání v Moskvě a na Krymu; 10 částí jeho historického pojednání o Litvě, Moskvě a Tatarech vyšlo po jeho smrti v Basileji. Augustinus Rotundus (1520 – 1582), rodem Polák, byl tajemníkem velkoknížete Zikmunda Augusta a purkmistrem Vilniusu. Panovník mu uložil sepsat dějiny Litvy, originál se nedochoval, známe pouze úryvky v německém překladu. R.Heidenstein (†1620), pomoránský Němec naturalizovaný v Polsku, byl sekretářem polského kancléře Zamojského i samotného krále Štěpána Báthoryho. Z materiálů, které měl přímo od nich, sepsal podrobný výklad válek s Moskvou.

²⁸ Tato svým vznikem a zaměřením litevská práce měla být protiváhou starším i současným pracím polským, jež byly Litvě někdy vyloženě nepřívznivé (Jan Długosz, Marcin Kromer, Stanisław Sarnicki), nebo i jen nedostatečně příznivé (Marcin Bielski).

²⁹ Guagnini (1538 – 1614) byl Ital, který za vojenské zásluhy získal 1571 litevské občanství. V tom se podobá Strykowskiému (1547 – ≈ 1590), synu polského zemana, který vojensky a diplomaticky sloužil litevským magnátům a nakonec ho žemaitický biskup Giedraitis učinil svým kanovníkem.

³⁰ Když August Ludwig Schlözer (1735 – 1809) vydává 1785 své *Geschichte von Litauen als Großfürstentume* (Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie, Teil 50), otevřeně přiznává, že nejde o původní práci, že pouze upravil a zkrátil Kojałowicze.

³¹ Zde se z litevské strany dotýkáme velkého žánru písemnictví polského. Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572), osobní přítel Melanchthonův i Erasmův, vydává 1551 v Krakově *De republica emendanda*, dílo obrovského intelektuálního vzepjetí; Wawrzyniec Goślicki (1530–1607) vydává 1568 v Benátkách úvahy *De optimo senatore*, jež ještě 1733 stály za záměrný překlad do angličtiny pro Roberta Walpole-a jako významná polská inspirace pro anglickou reformu parlamentní monarchie. Vedle zásadních prací morálněfilosofických v latině však do žánru polské politické disputace patří i polsky vedené hádky o stavovské výsady, jako *Rozmluva šlechtice s mnichem* bojovného katolíka Marcina Kromera (1512–1589), či *Quincunx* (1563) bezzásadového skandalisty Stanisława Orzechowského (1513–1566). Proti Orzechowskiému pohotově vychází bez data a autora knížička *Rozmowa litwina*

nus, natione Lituanus, psal disputace nejen politické, ale i náboženské. Představoval kalvínskou menšinu ve státě, kde panovnický dvůr byl katolický, stejně jako etničtí Litevci, kdežto místní slovanské obyvatelstvo bylo pravoslavné, a kde se podařilo vytvořit řecko-latinskou církevní unii. To vše zakládá další velké ohnisko textů, náboženské polemiky.

Politickou zvláštností tehdejší Litvy přitom byla důsledná nenásilnost v otázkách náboženských, což nápadně kontrastovalo s poměrně běžnou násilností v otázkách majetkových. Nejsilnějším útokem byl r. 1542 královův příkaz, aby se protestanté (šlo tehdy o luterány) z velkoknížectví vystěhovali či do něho nevraceli, který však byl již 1545 odvolán.³² Již v 50. letech se v nejvyšších společenských vrstvách Litevského velkoknížectví zabydlil kalvinismus, 1563 byla formálně srovnána práva všech křesťanských konfesí.³³ Trpěni byli i antitrinitářští *litevští bratři* (existovali též *poľští bratři*), kteří se radikální reformací dostali vůbec mimo křesťanství (Petrus Gonesius, Marcin Czechowicz, Szymon Budny).

Za této situace se katolická reformace (raději než «protireformace») děje jenom vzděláváním a dobrými příklady,³⁴ ačkoliv knižně vycházejí i výzvy k nelítostnému boji proti «temným démonům» (e.g. Rotundus 1582 v otevřeném dopise Volanovi). Ostrý boj konfesí však na Litvě zůstal povýtce literární.³⁵ V žánru disputací se prosazuje polština, takže takový Simon Budny, Litevec s ruténskou mateřštinou, přechází na polštinu a nakonec přeloží celou bibli do polštiny (1572). Naopak rutéňštiny se důsledně drží Ivan Višeňski, který píše na Litvu dopisy z řeckého kláštera na hoře Athos.

překlady bible v LDK

Nový impuls vzdělávání Rutěně, uniatů i pravoslavných; gramatiky slovanské (a co polské?); budování knihoven (Supraśl). Bratrstva a tiskárny na Litvě.

Konečně se něco objeví (indoevropsky) baltskými jazyky

---

z *polakem*, nutně 1564–1565 (protože 1566 Orzechowski vydává *Apologia pro Quincunx...*), na kteréžto *Rozmluvě* nejspíš spolupracovali Rotundus a Volanus, jinak náboženští odpůrci (Lukšaitė 1999: 532–533). Volanus vydává 1572 spisek *De libertate politica sive civili*, v němž požaduje více práv pro měšťany i sedláky při rovnosti všech stavů před zákonem — a výslovně odmítá stav, jaký panuje v Polsku, kde přemíra práv jednoho stavu vede k otroctví. Pilgrimovi se připisuje plamenná výzva *Philopatris ad senatum populumque Lituaniam*.

³² Důsledkem onoho příkazu bylo, že se dvě generace Litevců (ve smyslu politickém i etnickém), kteří studovali na evropských universitách a seznámili se tam s reformací, uchýlili do nejbližšího zahraničí, vévodských Prus, kde téhož roku 1542 byla otevřena universita v Královci. Etničtí Litevci byli nejen mezi prvními studenty, ale i mezi prvními profesory (Stanislaus Rapagelanus, Abraham Culvensis), což jak uvidíme v další kapitole, mělo zásadní vliv na litevské písemnictví Prus.

³³ Své právní jistoty mají i Židé, Chazaři neboli Kraimové a Tataři, mimokřesťanské kulturní komunity, jež na Litvě vytvořily vlastní písemnictví. Ponecháváme je stranou, plně uznávající, že kulturní dopad zvláště židovské komunity byl na Litvě velmi významný.

³⁴ Připomeňme Mikuláše Radvilu Sirotku z poznámky 22.

³⁵ K nábožensky motivovanému násilí dochází – zvláště v XVII století – na Ukrajině, která 1569 přešla od litevského velkoknížectví přímo pod polskou korunu.

V XVI století vyvstává proti Litvě nový mocenský konkurent, Moskva. Ta po nástupu Ivana Hrozného (1533–1584), zvláště pak v souvislosti s jeho sebeprohlášením za cara a přijetím ideologie třetího Říma (1547) iniciuje vydání nových redakcí kronik (vyvrcholením je genealogická Степенная книга 1563) a zvláštních textů, jež předepisují, jak uspořádat život soukromý (Домострой) i církevní (Стоглав — shrnutí usnesení koncilu 1551), ba co má člověk vůbec vědět o světě (Азбуковник). Uchopíme-li tyto texty jako samostatné, důsledně oddělené ohnisko, můžeme jasně předvést hluboké rozdíly mezi Litvou a Moskvou, jež v té době mluvily v zásadě stejným jazykem (Moskva, pravda, při psaní mnohem silněji lpěla na církevněslovanských normách, takže mluvený jazyk, руска мова, který na Litvě dal spisovnou ruténštinu, je pro ni проста мова).

.....

Epos historicko-oslavné

- 1516 *Bellum Prutenicum* (Johannes Vislicensis)
 1523 *Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis* (Nicolaus Hussovianus)
 1548 *Historia funebris in obitu Divi Sigismundi Sarmatianum regis et ad Sigismundum Augustum filium admonitio* (Petrus Royzius)
 1582 *Hodoeporicon Moschicum* (Franciscus Gradovius)
 1580 *Panegyricum in excidum Polocense* (Basilus Hyacinthus)
 1583 *Panegyrica apostrophe ad Christophorum Radvilum* (Helias Pilgrimovius)
 1592 *Radvilias* (Ioannes Radvanus)
 1606 *Carolomachia* (Laurentius Boierus)

.....
 pro snazší čtení: latinské prosaické výtahy a polské verše

- 1595 ΔΕΚΕΤΗΡΟΣ ΑΚΡΟΑΜΑ. *To jest Dziesięćroczna powieść woïennych spraw... Pána Krysztofa Radziwila...* W Wilnie 1585 (Joanne Radvanus, Joannes Cosacovitius Lithuanus)
 1614 *Rerum ab Christophoro Radvilo... gestarum epitome* (Salomo Rysinius, Pantherus)

Epos alegoricko-disputační

- 1525 *De vita et gestis Divi Hyacinthi carmen* (Nicolaus Hussovianus)
 1557 *Chiliastichon* (Petrus Royzius)
 1585 *De heroibus in Dei Ecclesia liber unus* (Helias Pilgrimovius)
 1597 *Philopatris ad senatum populumque Lituenum* (Helias Pilgrimovius?)

.....
 PEDRO RUIZ DE MOROS ≡ PETRUS ROYZIUS (≈ 1505 – 1571). Španěl, profesor práva na universitě v Krakově, od 1551 kanovník ve Vilniusu, právní poradce při II. redakci statut.

MACIEJ KAZIMIERZ SARBIEWSKI ≡ MATHIAS CASIMIRUS SARBIEVIUS (1595 – 1640). Profesor univerzity ve Vilniusu, královský kazatel ve Varšavě

Vlastní «mediální obraz» (z Litvy do světa)

- ≈ 1501 *Erasmi Vitelli c. praepositi Vilmensis, illustrissimi domini Alexandri... secretarii et oratoris, ad Alexandrum Sextum... in praestita obedientia Rome habita oratio*. Romae 1501? (Erasmus Vitellius ≡ Ciołek ≈ 1474 – 1522)
 ≈ 1504 *Epistola Pisonis ad Joannem Coritium de conflictu Polonorum et Lituenum com Moscovitis*. Romae? 1514? (Jokūbas Pizonas)
 1523 *Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*. Cracoviae 1523 (Nicolaus Hussovianus)
 1524 *Nova et miranda de Turcis victoria*. Cracoviae 1524 (— II —)

Vnitřní historiografie (podávaná z litevské strany)

MICHALO LITUANUS ≡ MYKOLAS LIETUVIS (≈ 1490 – ≈ 1560)

- 1615 [Michalonis Lituani] *de moribus Tartarorum, Lituenum et Moschorum fragmenta* X. Basileae 1615. Vydání jinak nedochovaného spisu o Litvě a jejich východních sousedech.

AUGUSTINUS ROTUNDUS (1520 – 1582)

*** **Historia Lithuaniae*. Byla známa ještě na počátku XIX (Z.Ivinskis 1978:44), leč nedochovala se; zlomky z ní obsahuje v německém překladu barokní rukopisná *Cronika aus einen und anderen Croniken ausgezogen und alten Geschichten ausgeschrieben* (N.Vèlius 2001:451–2)

- 1579 *Epitome principum Lithuaniae*. Příloha k latinskému vydání II. redakce statut

MATTIAS STRIICOVIUS ≡ MACIEJ STRYJKOWSKI (1547 – post 1586, ante 1593)

- 1582 [Która przed tym nigdy swiatła nie widziała] *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkiey Rusi* [Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołhińskiey, Podloskiey, Podgorskiey, Podlaskiey etc. ...] Królewiec 1582

*** *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemodzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego, a uprzejmie pilnego doświadczenia* (Warszawa 1978; veršovaná varianta, rukopis ve své době nikdy nevyšel)

ALESSANDRO GUAGNINI (1538 – 1614)

1578 [Alexandri Gwagnini] *Sarmatiae Europaeae descriptio*. Cracoviae 1578

1581 [A. Gwagnini] *Sarmatiae Evroepae descriptio*. Spirae 1581

1611 *Kronyka Sarmacyi Europskiej*. Kraków 1611

R. HEIDENSTEIN (†1620)

1584 *De bello moscovitico commentariorum libri VI*. Cracoviae 1584, Basileae 1588, Coloniae 1589, Francoforti 1600

ALBERT WIJUK-KOJAŁOWICZ (1609 – 1677)

1650 *Historiae Lituaniae pars prior*. Dantisci 1650

1669 *Historiae Lituaniae pars posterior*. Amsterodami 1669

Paralelní historiografie (podávaná z polské strany)

JAN DŁUGOSZ (1415 – 1480)

*** *Annales Poloniae*. Vycházelo ve výběrech a kompilacích navazujících historiografů, celé dílo bylo po dlouhou dobu dokonce zakázáno vydat, aby se nevyzradila státní tajemství.

LUDOVICUS DECIUS (1484 – 1545)

1521 *De vetustatibus Polonorum lib. I, De Jagellonum familia lib. II, De Sigismundi regis temporibus lib. III*. Cracoviae 1521

MARCIN BIELSKI (1495 – 1575)

1597 *Kronika polska* [przez Joachima Bielskiego syna wydana]. Kraków 1597

MARTINUS CROMER ≡ MARCIN KROMER (1512 – 1589), katolický kanovník v Prusích královských

1551 *De origine et rebus gestis Polonorum*. Basileae 1555, 1558, 1568

1575 *Polonia*. Francoforti 1575, Coloniae 1577, ...

STANISŁAW SARNICKI (**** – ****), kalvínský kazatel v Prusích vévodských

1582 *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri 8*. Cracoviae 1582

Globální historiografie (dotýkající se Litvy)

AENEAS SILVIUS PICCOLOMINEUS ≡ ENEA SILVIO DE PICCOLOMINI ≡ PIUS II (1405 – 1464)

historicko-geografické spisy v různých posmrtných vydáních

1477 *Historiarum ubique gestarum locorumque descriptio* (Venezia 1477)

1509 *Asiae Europaeque descriptio* (Paris 1509)

1531 *Cosmographia* (Köln 1531)

1551 *Opera* (Basel 1551)

MATHIAS DE MIECHOW ≡ MACIEJ Z MIECHOWA (1457 – 1523)

1517 *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana*. Cracoviae 1517; Augustae Vindelicorum 1518

MARCIN BIELSKI (1495 – 1575)

1551 *Kronika wsystkiego świata* Kraków 1551, 1554, 1564

GERHARD MERCATOR (1512 – 1594)

1585→ *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi...* . Duneldorpii 1585 (tomus I), 1590 (tomus II), 1595 (tomus III); Amsterodami 1606, ...

JAN ŁASICKI (≈ 1534 – post 1599)

1582 *De Rusorum, Moscovitarum et Tatarorum religione*. Spirae 1582

1615 [Johan. Lasicii Poloni] *De Diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*. Basileae 1615

PAVEL PIASECKI (1579 – 1649)

1645 *Chronica gestorum in Europa singularium*. Cracoviae 1645, 1646, 1648; Amsterodami 1649

Polemiky

1543 *Confessio fidei Abrahami Culvensis, scripta ad serenissimam reginam Poloniae*. Regimontii 1543 (Abraham Culvensis ≡ Abraomas Kulvietis ≈ 1510 – 1545)

1547 *CATECHISMUSA PRAŃsty Szadei...* Karaliaučiuje 1547

..... luteránská polemika ze zahraničí

ANONYMI

politická polemika z Litvy vůči Polsku

1564-5 *Rozmowa polaka z litwinem. Sine loco, sine anno*1597 *Philopatris ad senatum populumque Lituaniam. Sine loco, cum anno 1597*.....
AUGUSTINUS ROTUNDUS (1520 – 1582), katolík1582 *De dignitate ordinis ecclesiastici regni Poloniae. Cracoviae 1582*

WENCESLAUS AGRIPPA LITHUANUS (≈ 1525 – 1597), kalvinista

1582 *Apologeticus to jest obrona konfederacyey. Vilnius*

ANDREUS VOLANUS (≈ 1530 – 1610), kalvinista

1566 *Orthodoxa fidei confessio de una eademque Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti divinitate. Regimonti 1566*1572 *De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus. Cracoviae 1572*1584 *Oratio funebris in laudem... Nicolai Radivili... Vilnae 1584*1583 *Idolatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio. Vilnae 1583*1584 *Libri quinque contra Scargae... calumnias. Vilnae 1584*1596 *De vita beata sive summo hominis bono. Dialogus. Vilnae 1596*1605 *De principe et propriis eius virtutibus. Dantisci 1605*

PETRUS GONESIUS (≈ 1530 – 1573), arián

1556 *De filio Dei homine Jesu. Rukopis byl odsouzen synodem polských kalvinistů a následně na příkaz kalvinisty Mikuláše Radvily Černého spálen.*1565 *De primatu Ecclesiae Christianae. Vyšlo, nedochovalo se.*1570 *O Trzech, to jest o Bogu, o synu Jeho i o Duchu Świętym. Drukowano w węgrowie 1570*1570 *O ponurzeniu chrystyjańskim. Drukowano w węgrowie 1570*

SZYMON BUDNY (≈ 1530 – 1593), arián

MARCIN CZECHOWICH (1532 – 1613), arián

1556 *Trium dierum coloquium de quibusdam articulis fidei, praecipue vero de paedobaptismo. Vydáno, nedochovalo se.*

PETRUS SCARGA (1536 – 1612), rektor university ve Vilniusu (1579–1584), králův kazatel v Krakově (1588–1612)

1576 *Pro sacratissima eucharistia contra heresim Zvinglianam ad Andream Volanum, Vilnae 1576*1582 *Artes duodecim sacramentorum seu zwingliocalvinistarum... contra Andream Volanum, Vilnae 1582***Životy významných osobností**

WENCESLAUS AGRIPPA LITHUANUS (≈ 1525 – 1597)

1553 *Oratio funebris de illustrissimi principis et domini Johanni Radzivili, [sine loco] 1553*
Vyšlo nejspíš přímo ve Wittenbergu, obsahuje příspěvek od Philippa Melanchthona.

HELIAS PILGRIMOVIVS

1583 *Panegyrica apostrophe ad Christophorum Radivilum*

PAULUS ODERBORN (≈ 1555 – 1604)

1585 *Joannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis Vita***Privátní texty**

TEODOR JEWŁASZEWSKI / TEODORAS JEVLAŠAUSKAS (1564 – 1604)

*** *Pamiętnik... nowogródzkiego podsędku (Warszawa 1860); Atsiminimai (Vilnius 1998)*

RADVILA / RADZIWIŁ / RADVILUS Mikołaj Krzysztof Sierotek (1549 – 1616)

1601 *Hierosolymitanaperegrinatio Illustrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivili... IV. Epistolis comprehensa, Ex idiomate Polonico in Latinam linguam translata & nunc primum edita. Thoma Tretero custode varmiensi interprete. Brunsbergae. MDCI.*

.....

Náboženské texty baltskými jazyky

LOTYŠSKY

1585 *Catechismus catholicorum*. Vilnius.

Lotyšsky (!) a pouze lotyšsky psaný katechismus s předmluvou, věroukou ve formě otázek a odpovědí, a s modlitbami, uzavřený mariánskou písní. Připomeňme, že 1562 se součástí Litvy stalo Latgalsko.

[1753 *Evangelia toto anno singulis dominicis et festibus diebus*. Vilnae 1753. Latgalské nářečí]

«ŽEMAITSKY»

1595 *Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščionii priwalus*. [Paraszitas per D.Iakuba Ledesma Theologa Societatis Jesu. Išgulditas iš Liežuwio Lanķiβko ing Lietuwiβka per Kuniga Mikaloiu Daugβa Kánonika Žemaiczu.....

1598 Polski z Litewskim Katechism (Petkevič - kalvínské)

1599 Postila CATHOLICKA. Táí est: (Daukša)

1600 Postila Lietuwiszka. Tátay est... (Morkūnas - kalvínské)

1646 Giesmes tikieimuy katholicam pridiarancias (Slavočinskis)

1653 *Knyga nobažnystės*

Chilinského bible; drobné pozdější texty

«LITEVSKY»

1605 *Katechismas aba pamokimas*

1629 *Punkty kazan* (advent - půst) Sirvydas

1644 *Punkty kazan* (velký půst) Sirvydas post mortem

1647 *Ewangelie polske y litewskie* (Jaknavičius)

1677 *Trumpas mokslas krikščioniszko surinkimas*

XVI AMŽIAUS PRŪSIJOS HERCOGYSTĖS RAŠTIJA BALŲ KALBOMIS

PŘEHLED TISKARŮ . . . . . (Domas Kaunas: *Mažiosios Lietuvos knyga*)
První tiskárny jsou doloženy na území Prus královských, a to v Malborku (1492) a Gdaňsku (1498). Ve vévodských Prusích vzniká první tiskárna v Královci r. 1524, tedy ještě za vlády Řádu. V královských Prusích byly později zřízeny tiskárny i v dalších městech, v Toruni (1568), Braunsbergu (Braniewo, 1589) a Elbingu (1604), ve vévodských Prusích byly tiskárny pouze v Královci. Na území, jež kdysi patřilo Livonskému řádu, vznikla první tiskárna v Rize r. 1588, další až r. 1631 (v livonském Tartu? spíš než v estonském Tallinnu). Pro srovnání, ve Finsku vznikla první tiskárna až r. 1642, zato ve velkoknížecké Litvě už r. 1522 (Skarina), v Moskvě fungovala tiskárna v letech 1552-1562.

Prvním tiskařem v Královci byl Hans Weinreich. Přišel z Gdaňsku. V Královci začal působit v r. 1524. Tiskl pro sembského biskupa, vévodskou kancelář a universitu. Trpěl nedostatkem latinských liter, latinu z nouze tiskl fraktúrou, a kvůli tomu časem přišel o svého hlavního zákazníka, universitu. Poslední jeho tisky vznikly v letech 1552-1553. Weinreich se vrátil do Gdaňsku. Ani tam se ale už neprosadil, odešel zpět do Královce a tam r. 1560 zemřel. V r. 1549, tedy za Weinreichova úpadku, otevřel v Královci filiálku tiskař Hans Luft z Wittenbergu.¹ Tiskl hlavně protestantské náboženské polemiky v němčině a latině. Ani on neměl dlouhodobě štěstí. Poslední zpráva o jeho působení v Královci je z r. 1555. Luft se vrátil do Wittenbergu a nadále udržoval přátelské písemné styky s pruským vévodou. V téže roce 1549 otevřel v Královci svou dílnu i český tiskař Alexander Augezdecky. Tiskl téměř výlučně v polštině pro polské protestantské intelektuály (Seklucjan et al.), e.g. Nový zákon a zpěvník (oboje 1554), ale též naukové knihy (*Algebra* od Christopha Rudolpha). Kolem r. 1556 se Augezdecky přestěhoval do Polska.

Po tomto období se pruský vévoda rozhodl zavést tiskařský monopol. Vybral si a pozval Johanna Daubmanna v Norimberka. Ten začíná v Královci tisknout v r. 1554. Chráněn vévodskými privilegii, staral se o všechny tři složky knižní výroby, vydávání, tisk i prodej. Daubmann umírá 1573, po smrti krátce a neúspěšně vede podnik jeho syn, r. 1575 jej přebírá zet' Georg Osterberger. Ten prosperuje až do své smrti r. 1602. Dochoval se soupis Osterbergerových tisků. Podle něho vydal do r. 1590 celkem 99 knih, a to v jazyce německém, latinském, polském, litevském a lotyšském.² Osterbergerovu tiskárnu přebírají postupně dva jeho zet'ové, Georg Neycke († 1610) a Johannes Fabricius († 1623). Tito tiskaři tedy pokrývají počátky litevského písemnictví.

Luft ani Ujezdecký v Prusích jazykově baltské věci netiskli. Weinreich vydal oba pruské katechismy (1545), litevský katechismus (1547), litevské *Te Deum* (1549). Daubmann vydal litevskou *Forma chrikštima* (1559), pruské *Enchiridion* (1561) i oba díly *Gefmes Chrikfczoniskas* (1566, 1570). Osterberger vydal veškerého Vilenta, Bretkūna, Vaišnora. Sengstockovy *Giesmes Chrikfczonifkos* (1612) vydal Fabricius.

¹ To byla významná postava německých kulturních dějin. Luft měl úzké vztahy s Lutherem, r. 1534 vydal jeho úplný překlad Bible do němčiny. Měl vztah i k baltickému prostoru, r. 1535 vydal ve Wittenbergu estonský katechismus (estonský tedy vyšel dřív než katechismus pruský, litevský, lotyšský; dochovalo se však jen několik listů) a možná byl i tiskařem záhadné knihy, jejíž náklad byl r. 1525 zkonfiskován a zničen v Lübecku (usuzuje se, že šlo o náboženskou knihu ve třech domácích jazycích území Livonského řádu, v lívštině, lotyštině a estonštině).

² Lotyština je uváděna coby «kurština», cf. *Euangelia, Gesänge, Cathechissmus in churischer Sprach* (Kaunas 1996: 67).

Nakladatelem Weinreichových baltských tisků byl stát (katechismy pruské i litevský),³ nakladatelem litevského *Te deum* byl podle všeho Sebastian Perbanth, hejtman v Ragaině. Na státní náklady vyšla, už u Daubmanna, i *Forma chriřtima* a pruské *Enchiridion*. Později, za Osterbergera, se peníze na litevské tisky hledaly už hůř (pořád se hledaly u státu, ten však přestával mít zájem), takže hlavní text, Bretkūnova Bible, nikdy nevyšel.⁴ Lotyšské tisky vydal Osterberger v letech 1586 a 1587 za peníze kuronského vévody (ten poslal do Královce i redaktora a korektory, aby práce šla rychleji), spolupráce nepokračovala jen proto, že r. 1588 otevřeli tiskárnu v Rize.

.....

Příslušník Litevského velkoknížectví František Skaryna (Skorina) z Polocku vydává svůj staroběloruský překlad Bible, porízený ovšem z latiny, dřív než Luther německý: první část v letech 1517-1519 v Praze (Žaltář a další knihy Starého zákona; pod názvem Библия руска vycházely postupně v samostatných svazcích), druhou roku 1525 ve Vilniusu (Skutky apořtolů a listy apořtolské; pak z důvodů finančních svůj podnik musel ukončit). Lutherův Nový Zákon, přeložený z řečtiny, vychází v roce 1522 a Starý, přeložený z hebrejštiny, v roce 1534.

Druhá polovina 16. stol. probíhá v Republice zcela ve znamení biblických překladů: první úplný překlad do polštiny vydává 1561 katolík Jan Leopolita, 1563 vychází v Brestu Litevském nový polský překlad kalvinistický, 1572 v litevské ~~Penevici~~ ^{~ Knežev} překlad ariánský ^{Neřisij} (rovněž do polštiny), 1589 ve volyňském Ostrohu překlad pravoslavný (do církevní slovanštiny). Řecký mnich Maxim, Skarynův současník, který roku 1518 na carovo pozvání přišel do Moskvy překládat komentáře k biblickým knihám a připravoval filologické korektury oficiálních liturgických textů, záhy upadl v nemilost místní církevní hierarchie a do konce života (1556) byl bez soudu vězněn v různých klášteřích, aniž mu car povolil vrátit se do vlasti.

³ Část nákladu, nikdy neprodávaná, šla rovnou do fondu státních rezerv a byla skladována v královském hradě. Odtamtud zřejmě pocházejí i dochované exempláře.

⁴ Je doklad, že Vilentas dostal malý honorář (53 šilinky) za to, že připravil k vydání 2. díl zpěvníku (1570), že stát zaplatil (7 marek 30 šilinků) za vydání jeho překladu Lutherova *Malého katechismu* (1575). Vilentas chválí vévodu a vyzdvihuje svou chudobu v předmluvě ke svému překladu evangelií a epiřtol (1579). Bretkūnas dokončil svou postilu v létě 1589 a požádal vévodu o 300 zlatých na vydání. V doložené odpovědi se říká, že pro dobro nebohého neněmeckého národu (vargšes nevokiečių tautelės gerui) se peníze najdou, ale žádá se «audit» obsahový i finanční. Postila vyšla až r. 1591, část nákladu (kolem 300 exemplářů) šla do fondu státních rezerv a až do XVIII stol. se ji stát snažil rozprodat. Kdo chtěl nastoupit farářskou nebo kantorskou dráhu, musel si ji povinně koupit.

BALTSKÉ TISKY A RUKOPISNÉ TEXTY Z VÉVODSKÝCH PRUS XVI. STOLETÍ

Hlavními jazyky pruských tisků byly latina, němčina - a polština. Baltské jazyky (pruština, litevština, lotyšština) stojí objemem své produkce za nimi, litevština výrazně převyšuje ostatní. Podívejme se na ně v průřezu časovém, nikoliv jazykovém.

Připomeňme si, co předcházelo.

- 1529 vychází ve Wittenbergu *Der Kleine Katechismus Doktor Martin Luthers*, záhy doprovázaný hned několika latinskými překlady (1529, 1539). Německý originál doznává v dalších vydáních dílčích změn. Zde tento text, bez ohledu na redakce, označujeme KK.
- 1536 vychází polský překlad malého katechismu (překladatel, datum ani místo vydání neznámy).
- 1543 vydává Iodocus Willich ve Frankfurtu nad Odrou vlastní, neluterský *Catechismi corpus*.

POLSKÉ, PRUSKÉ a LITEVSKÉ luteránské katechismy (odlišné od KK) se v královecké produkci po jistou krátkou dobu hustě proplétají:

- 1545 Katechismy text prosty dla prostego ludu. wkrolewczu 1545. (Seklucjan)
- 1545 Catechismus jn preußnischer sprach\ vnd da gegen das deüdsche. 1.5.4.5.
Catechismus jn preußnischer sprach\ gecorrigi = ret vnd da = gegen das deüdsche. 1.5.4.5.
- 1546 Catechismus to iest Nauka krzescianska W Krolewcu 1564 (Malecki)
- 1547 CATE=CHISMVSA PRA-fty Szadei, Mak\las \kai-tima rajchta yr giešmes del krikšczianištes bei del berneli iaunu nauiey \ugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Menešes Saufia, Metu ušgimima Diewa. M. D. XLVII. Soli Deo gloria

K tomu přibývají písně...

- 1549 vydává Seklucjan polský překlad *Te Deum*
- 1549 Giesšme S. Am=brašejiaus, bey S. Au-guššina, kure wadin: Te Deū laudamus. Su gef-memis ape išch numirufiu priekelima Ješaus Christaus, \šgulditas per M. Moššuida Waitkuna rc. (?)
Ant naudos Ragaynes Bašniczey ir kitu etc.

...biblické texty...

- 1554 vydává Seklucjan u Oujezdského polský Nový zákon
- 1554 a zpěvník

...sbírky kázání...

- 1556 vychází v Královci polská Seklucjanova postila.

...a luteránské Kirchen Ordnung

- 1559 FORMA Chrikštima. Kaip Bašniczas \štai=mae Hertzikistes Prušu/ ir kitošu žemesu lai=koma ira. Drukawot Karalauczui per Jona Daubmana/ Metu Chrištaus M. D. LIX.
Anonymní dílo zařazené do *corpus Mosuidianum*, zprvu intuitivně (*Irodyti tai negaliu, bet iš kalbos lyg jaučiu*; Jurgis Gerullis 1927: 33), později silou zvyku. K textu je přidána Lutherova píseň «Christ unser Herr zum Jordan kam» (litevský překlad i s notami).

Konečně vychází i vlastní Lutherův Malý katechismus, nejdříve pruský (1561), mnohem později litevsky (≈ 1575, 1579)

- 1561 *Der Kleine Katechismus Doctor Martin Lu=thers/Teutſch vnd Preußiſch. Gedruckt zu Königsberg in Preußen durch Johann Daubman. M. D. LXI.*

- Vilentovou péčí vychází po Mažvydově smrti († 1563) ve dvou dílech jeho veliký zpěvník
- 1566 Gešmes Chrik=šczoniskas gedomas Baš=niczoŝu per Aduenta ir Ka=ledas ik Gram=niczu. Išch špauŝtas Karalau=czui nuĝ Jona Daubmana Metu Diewa/ M.D.LXVI.
- 1570 GESMES Chrikšczoniskas ge=domas bašniczoŝu per Welikas ir Sekmi=neas ik Aduenta. Išchšpauŝtas Kara=lauczui/ nuĝ Jona Daubmana. Metu Diewa/ M.D.LXX. Soli Deo Gloria.

1563-1573 vzniká úplná kolektivní nikdy nevydaná litevská postila (Wolfenbüttel)

- ≈ 1575 první vydání Vilentova překladu Lutherova Malého katechismu. Dochovalo se až druhé, jež vyšlo v konvolutu s Vilentovým předkladem evangelií a epištol.
- 1579 ENCHIRIDION || Catechiŝmas maŝas/ dael paŝpalitu Plebonu ir Koznadiju/ wokišchku liebuwiu para=šchits per Daktara Mar=tina Luthera. O išch Wokiŝka liebuwia ant Lietuwijka pilnai ir wiernai pergul=ditas/ per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie ant Scheindama. Išchšpauŝtas Karalau=czui per Juri Oŝterber=gera / Metu Diewa || M. D. LXXIX.
- 1579 Euangelias bei Epiŝtolas / Nedeliu ir ŝchwen-tuju dienofu ŝkaitomofias/Bašniczo-ŝu Chrikšczoniŝkofu/pilnai ir wiernai per-gulditas ant Lie-tuwijchka Szodzja/per Baltramieju Wilenta/Plebo-na Karalauczuie ant Scheindama. Priegtam ant gala priedeta iry Histo-ria apie muka ir ŝmerti Wieschpaties muŝu Jeŝaus Chriŝtaus pagal kieturiu Euangeliŝtu. Išchšpauŝtas Karalauczui per Juri Oŝterbergera / Metu Diewa M. D. LXXIX.

.....

Navíc se dochovaly tři tištěné státní výnosy. Dva z r. 1578, tematicky téměř shodné (výsledky markraběcí vizitace v Tilžě a Ragaině), jeden z r. 1589 (o skotských kupcích).

Ze XVII. století se dochovaly jen dva výnosy (1639, 1641), ze století XVIII jich máme mnoho.

.....

LOTYŠTINA představuje ojedinělou zakázku ze strany kuronského vévody.

- 1586 ENCHIRIDION Der kleine Catechiŝmus... Durch D.Martin.Luther. Nun aber aus dem Deudŝchen ins vndeudŝche gebracht...

Je to příručka pro Němce pracující s Němci. Titulní list, nadpisy článků, prováděcí poznámky jsou v němčině, vlastní lotyšský text však paralelně německy uváděn není. Kolektivní dílo. V předmluvě se píše: Wir wollen auch etwas für die arme, einfeltige Vndeudŝche zu warem vnd mehrem vnterricht vnd troŝt jrer Seligkeit aus Deudŝcher Sprache in die Vndeudŝche vertiren vnd ŝetzen, Damit ŝie deŝto was vnterrichtet, von jrer Abgötterey, Aberglauben, Zauberey, Hexenwerck vnd andern ŝünden mehr erleytet vnd zum warem erkenntnis Gottes ins gemein, jung vnd alt gebracht werden möchten.

- 1587 Vndeudŝche PSalmen vnd geiŝtliche Lieder oder Gefenge...
Opět německé poznámky pro faráře o pořadu pobožností a liturgických úkonech
- 1587 Euangelia und Epiŝteln aus dem deudŝchen in vndeudŝche Sprache gebracht

Všechna tři díla vyšla znovu, tentokrát jako jednosvazkový konvolut, r. 1615 v Rize. Kuronská zakázka pouze reaguje na katolickou iniciativu z r. 1585, *Catechismus Catholicorum*, který vyšel ve Vilně. Ten je psán výlučně lotyšsky. Vlastní rozvoj lotyšského písemnictví začíná až v XVII. století (katolík Georg Elger, protesanti Georg Manzel, Christophor Fürecker, Ernst Glück).

.....

1589	Kancionalas...	(kolektīv, Bretkūnas)
1589	Giešmes Duchauņas/ iſch... PARAPHRASIS... KOLLECTAS...	(Bretkūnas)
1579-1590	BIBLIA	(Bretkūnas)
1591	POSTILLA	(Bretkūnas)
1600	MARGARITA THEOLOGICA	(Vaišnoras)
1612	GIESMES	(Sengstock)